

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Андрій ГАВІНСЬКИЙ,
Олена ЛЕНАРТОВИЧ**

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРХНІХ ШАРІВ ПАМ'ЯТКИ ЄЗУПІЛЬ I У 2008 р.

Територія Івано-Франківського Прикарпаття є своєрідним “Ельдорадо” у кількості різних археологічних пам'яток і культур.

Історія вивчення регіону розпочинається з останньої чверті XIX ст. Першими дослідниками були В. Пшибиславський, І. Коперницький, І. Шараневич, Т. Земецький, Й. Пеленський та ін.

В пізніші часи тут працювали практично усі найвідоміші археологи заходу України, Києва, Москви, перелік прізвищ яких може бути дуже довгим. Відкрито та досліджено величезну кількість пам'яток. Деякі з них стали класичними при розгляді того чи іншого періоду. Серед таких відомих пунктів можна назвати Незвисько, Городницю, Комарів, Бовшів, Дем'янів, Крилос та ін. Вивчення давніх культур регіону триває й сьогодні; отримані результати є важливими і цікавими, а іноді – несподіваними.

У 2008 р. палеолітична експедиція, під керівництвом О. Ситника продовжувала вивчення стоянки Єзупіль I, яка знаходиться біля смт Єзупіль Тисменицького району Івано-Франківської області (рис. 1, I).

Пам'ятка знаходиться 1 км на північ від села, 0,5 км на південь від р. Дністер, в урочищі “Гарнізон”. Займає другу надзаплавну терасу Дністра, яка відділена від плато неглибокою балкою і має висоту близько 20 м над рівнем заплави, зі стрімкими схилами. Із заходу мис перерізаний залізничною колією (напряом Івано-Франківськ–Львів), а з інших трьох сторін обмежений заплавою Дністра. Таким чином, на сьогодні мис є своєрідним островом розмірами 60×70 м (рис. 1, 2). По лінії південь–північ простежується підвищення рівня його поверхні, яке у крайніх точках сягає різниці 2 м. Ділянка не загосподарована і місцями поросла густими чагарниками.

У палеолітичному розкопі під час зняття перших десяти сантиметрів ґрунту виявлено знахідки культури лінійно-стрічкової кераміки (далі КЛСК) та трипільської культури (далі ТК). З метою в'яснення ситуації стосовно залягання верхніх культурних шарів пам'ятки Єзупіль I вирішено провести невеликі розвідкові дослідження в центральній частині мисоподібного виступу.

За 10 м на захід від головного розкопу № I закладено невеликий розкоп II площею 18 м², орієнтований за лінією південь–північ

Внаслідок людської діяльності поверхня мису частково перевідкладена і знівельована. В часи Другої світової війни тут був оборонний пункт, окопи якого простежуються ще й сьогодні. В радянські часи тут відбувалась інтенсивна оранка, внаслідок чого верхні шари порушені.

Стратиграфічний переріз показав такий порядок залягання ґрунтів: до гл. 5–7 см залягає дерновий шар; до гл. 20–30 см – орний шар сірого кольору; до гл. 40–50 см – чорнозем; до гл. 90 см – потужний передматериковий шар коричневого кольору; нижче – материк у вигляді лесів жовтого кольору (рис. 4, 3).

Прокопуючи перший, штих ми зустрічали чималу кількість знахідок (кераміка, обмазка, кремій, каміння); до гл. 40 см кількість артефактів була найчисельнішою. На гл. 50 см, на рівні передматерикового шару зафіксовано п'ять об'єктів, ще три виявлені на гл. 90 см під заповненням об'єкта № 3.

Об'єкт № 1, гл. 50 см – це яма овальної в плані форми, розмірами 68×88 см, глибиною 115 см від денної поверхні, орієнтована довшою стороною по лінії захід-схід (рис. 2). Поперечний переріз показав, що яма мала грушоподібну форму, верх якої розтягнутий оранкою з гл. 30 см від сучасної поверхні. З гл. 60 см стінки об'єкта розширюються і на гл. 75 см

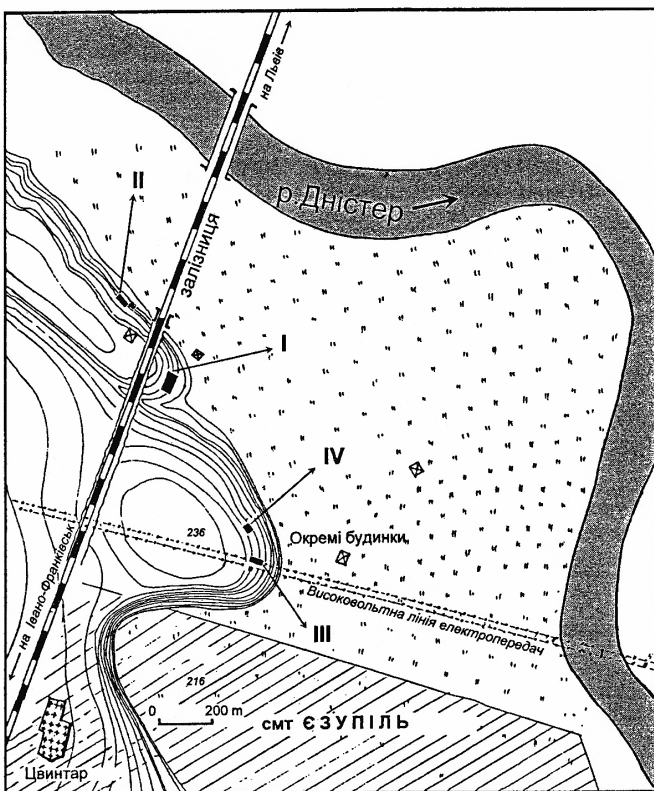
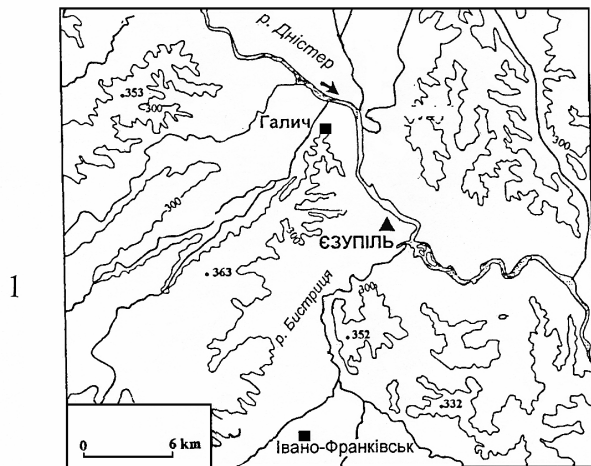


Рис. 1. Карто схеми. 1 – розташування пам'ятки Єзупіль; 2 – топографічна карта розташування археологічних пам'яток в околицях смт Єзупіль (за Ситником, Коропецьким та ін., 2008, рис. 1, 3)

Fig. 1. Schematic maps. 1 – situation of settlement Yezupil'; 2 – topographic map of localization of archaeological monuments near Yezupil' (by: Ситник, Коропецький та ін., 2008, рис. 1, 3)

сягають діаметру 154 см. Дно рівне діаметром 100 см (рис. 4). Заповнення – гумусований ґрунт чорного кольору, в якому містились фрагменти кераміки та кремій. Визначальними є уламки керамічного посуду (10 екземплярів), що знайдені на дні ями. Їх можна віднести до трипільської культури.

Об'єкт № 2 виявлений на гл. 50 см. Це яма округлої в плані форми, діаметром 120 см і глибиною 98 см від сучасної поверхні. В поперечному перерізі помітно, що стінки ями нахилені до середини, дно рівне, звужене, діаметром 50 см (рис. 2). В гумусованому заповненні чорного кольору містилось вугілля, а на гл. 70 см знайдено крем'яний відщеп та денце посудини ранньоскіфського часу.

Об'єкт № 3 (гл. 50 см) – це споруда, очевидно землянка, яка орієнтована по лінії захід-схід із незначним відхиленням на північ. Її площа розкрита частково. Зафіксовані межі мали розміри 200 і 330 см, глибина – 40 см від рівня виявлення (рис. 2). Стінки нахилені до середини, дно рівне. Стратиграфічний переріз показав, що верхня межа об'єкта розтягнута плугом у східному напрямі (рис. 4, 4). Заповнення споруди містило розсипчастий ґрунт темного кольору. В ньому виявлено фрагменти кераміки, шматки обмазки, каміння, вугілля, крем'яні вироби, дрібні кісточки та риг тварини. Скупчення більших шматків обмазки виявлено у східній частині об'єкта. Тут також знаходився великих розмірів обпалений камінь породи пісковіку. На дні заповнення знайдено фрагменти керамічного посуду, який

належить до КЛСК, ТК, ранньо-скіфського часу та празької культури. Визначальною для датування споруди є знахідка на її дні горщика празької культури.

Найближчі аналогії таких півземлянкових жител маємо із поселень Бовшів та Дем'янів. Вони були чотирикутної форми, глибиною 0,5–0,7 м і середніми розмірами 16 м², а також мали стовпову конструкцію стін [Баран, 1972, с. 24; 1998, с. 34–35].

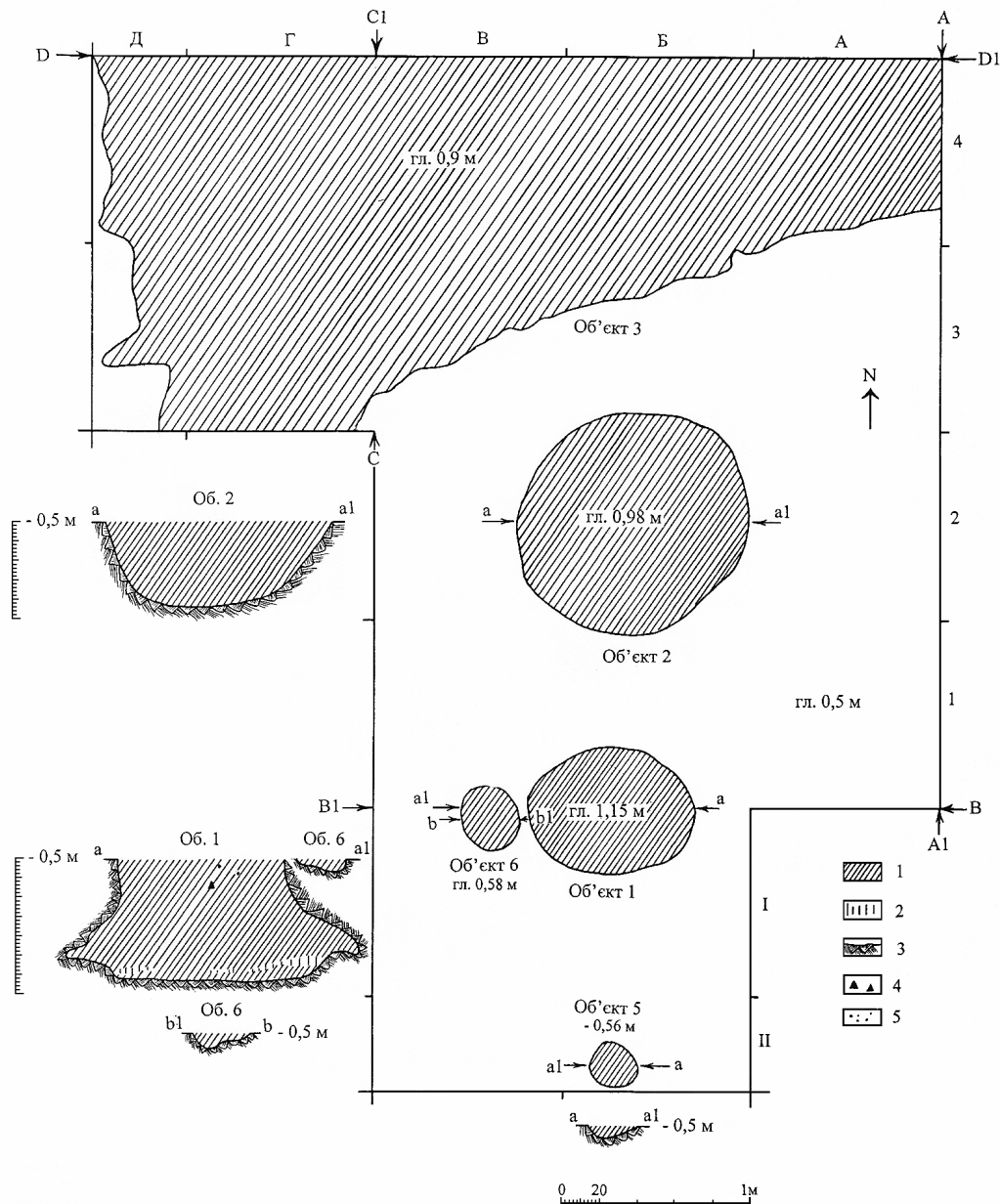


Рис. 2. Єзупіль I. 2008. Розкоп II. Траншея I, гл. 0,5 м. План та перерізи об'єктів. 1 – заповнення об'єктів; 2 – ґрунт жовтого кольору; 3 – материк; 4 – кераміка; 5 – вугілля
 Fig. 2. Yezupil' I. 2008. Excavation II. Trench I, depth 0,5 meters. Plan and section of objects. 1 – infill of objects; 2 – yellow soil; 3 – bedrock; 4 – ceramic; 5 – coal

В нашому випадку таким елементом могла бути стовпова яма № 7. Невід'ємним атрибутом жител були печі-кам'янки, які знаходились в їхній північній частині [Баран, 1972, с. 36, 37]. Можливо, розвалом такої печі і був перепалений камінь більших розмірів, який знаходився у північно-східній частині об'єкта № 3.

Об'єкт № 4 виявлений на гл. 90 см, під об'єктом № 3 (рис. 4) – це яма округлої форми діаметром 154 см і глибиною 30 см від рівня виявлення. В перерізі вона грушоподібної форми,

стілки розхилені, дно нерівне, діаметром 215 см (рис. 3). Заповнення містило гумусований ґрунт чорного кольору з шматками обмазки, фрагментами керамічного посуду та крем'яними артефактами. На дні ями знайдено фрагмент кераміки КЛСК та 9 фрагментів посуду ТК.

Подібні ями виявленні на поселенні ТК етапу В І–ІІ Хом'яківка І, що неподалік від Єзуполя. На думку її дослідників, такі об'єкти могли використовуватись для збереження продуктів [Кочкін, 1992, с. 27; Конопля, Кочкін, 1998, с. 44].

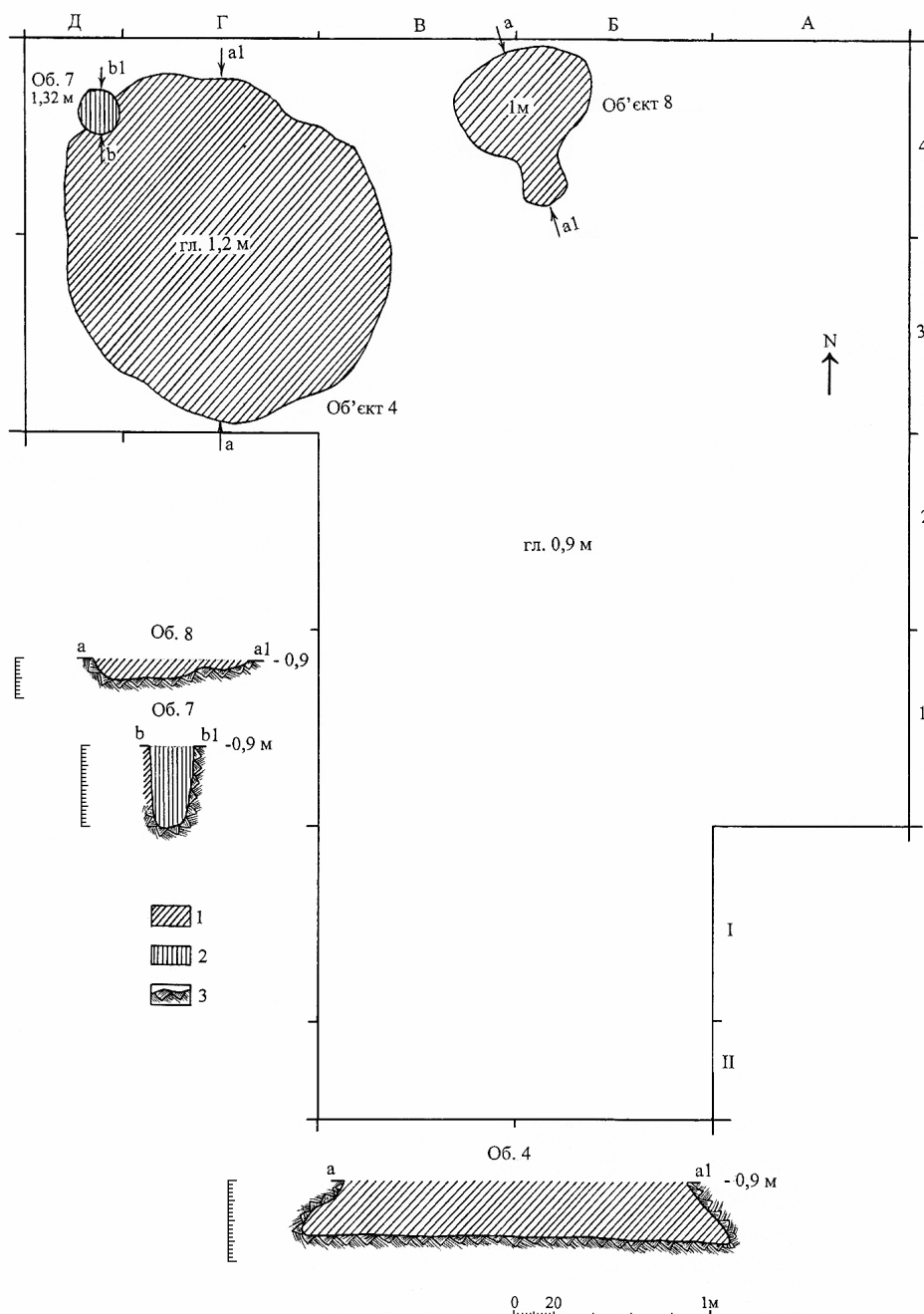


Рис. 3. Єзупіль І. 2008. Розкоп ІІ. Траншея І, гл. 0,9 м. План та перерізи об'єктів. 1 – заповнення об'єктів № 4 і 8; 2 – заповнення об'єкта № 7; 3 – материк

Fig. 3. Jezupil' I. 2008. Excavation II. Trench I, depth 0,9 m. Plan and section of objects. 1 – infill of objects № 4 and 8; 2 – infill of object № 7; 3 – bedrock

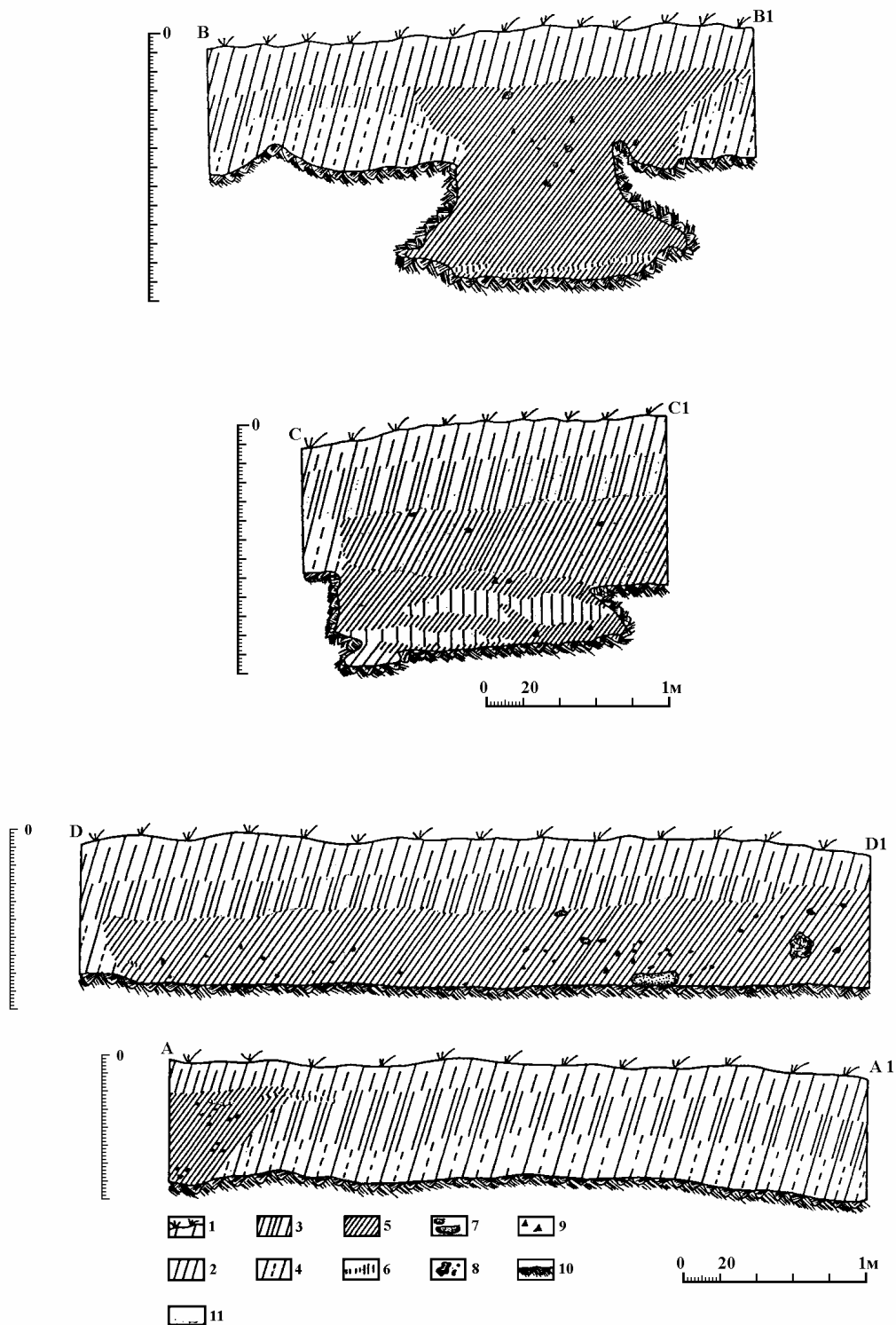


Рис. 4. Єзупіль I. 2008. Розкоп II. Траншея I. Стратиграфія стінок. I – профіль стінки з об'єктом № 1 і 6; II – профіль стінки з об'єктом № 3 і 4; III – профіль північної стінки з об'єктом № 3; IV – профіль східної стінки; 1 – дерн; 2 – орний шар; 3 – чорнозем; 4 – передматериковий шар; 5 – заповнення об'єктів; 6 – ґрунт жовтого кольору; 7 – каміння; 8 – обмазка; 9 – кераміка; 10 – материк; 11 – вугілля
 Fig. 4. Yezupil' I. 2008. Excavation II. Trench I. Stratigraphy of walls. I – profile of wall with objects № 1 and 6; II – profile of wall with objects № 3 and 4; III – profile of northern wall with object № 3; IV – profile of eastern wall; 1 – layer of peat; 2 – arable layer; 3 – chernozem; 4 – pre-mainland layer; 5 – infill of objects; 6 – yellow soil; 7 – stones; 8 – daubing; 9 – ceramic; 10 – bedrock; 11 – charcoal

Об'єкт № 5 зафіксований на гл. 50 см – це слід від стовпвої ями округлої форми діаметром 25 см і глибиною 6 см. Стінки звужені, дно нерівне (рис. 2). Заповнення темного кольору знахідок не містило.

Об'єкт № 6 (гл. 50 см) знаходився поруч об'єкта № 1 – це слід від стовпвої ями овальної форми, розмірами 30×34 см і глибиною 8 см. Стінки звужені, дно нерівне (рис. 2). В заповненні темного кольору знахідок не виявлено.

Стовпові ями № 5 і 6 утворювали, очевидно, конструкцію стін наземної споруди.

Об'єкт № 7 виявлений на гл. 90 см під об'єктом № 3 – це слід від стовпвої ями округлої форми, діаметром 22 см і глибиною 42 см від рівня виявлення, частково вкопаний в об'єкт № 4. Стінки ледь звужені, дно округле (рис. 3). Заповнення темного кольору містило вугілля, знахідок не виявлено.

Об'єкт № 8 зафіксований на гл. 90 см під об'єктом № 3 – це яма округлої форми, діаметром 70 см із витягнутим одним краєм і глибиною 10 см від рівня виявлення. Стінки похилі, дно нерівне (рис. 3). Заповнення темного кольору знахідок не містило.

Зібрана колекція рухомого матеріалу становить 254 одиниці збереження, з якої 144 фрагменти керамічного посуду, 1 горщик, 1 пряслице, 37 шматків обмазки, 1 сокирка з опоки і 70 крем'яних знахідок, які на лежать до КЛСК, ТК, ранньоскіфського часу та празької культури.

Культура лінійно-стрічкової кераміки представлена фрагментами керамічного посуду – 25 екземплярів, які знайдені на гл. 0–50 см та в об'єктах № 3 і № 4. Ліпний посуд

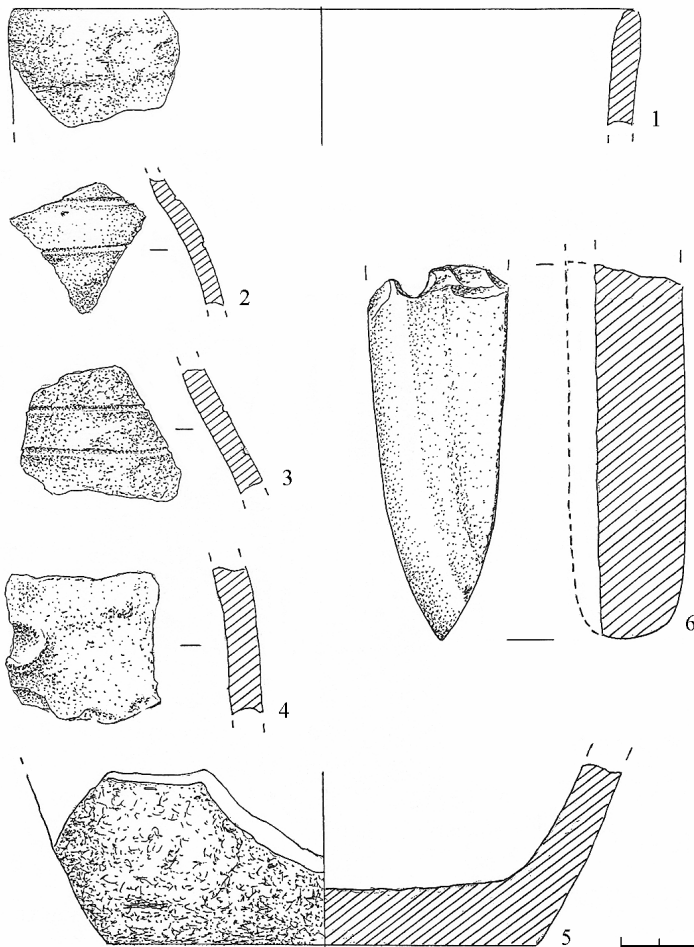


Рис. 5. Єзупіль І. 2008. Траншея І. Знахідки культури лінійно-стрічкової кераміки

Fig. 5. Yezupil' I. 2008. Trench I. Materials of Linear pottery culture

виготовлений з глини, яка містила домішку різних за розмірами часток шамоту, органіки, а також із глини без домішок. Поверхня гладка, нерівна, колір коричневий, охристий та чорний. За призначенням посуд можна поділити на столовий із товщиною стінок 0,4 см та кухонний із товщиною стінок 0,6–1,5 см.

Серед колекції виокремлюється фрагмент вінець, денте та орнаментовані стінки посудин.

Фрагмент вінець з округлим краєм має діаметр 16 см і належало посудині з прямими стінками горловини (рис. 5, 1).

Денте рівне, діаметром 11 см, його краї округлі, а слабо розхилені стінки ледь округлі (рис. 5, 5).

Два фрагменти опуклих стінок посудин орнаментовані паралельними горизонтальними врізними лініями, які розташовані одна від одної на відстані 1 см (рис. 5, 2, 3). Один фрагмент

стінки посудини має орнамент у вигляді пальцевих вдавлень (рис. 5, 4).

В одному екземплярі представлена частина клиноподібної сокирки, яка виготовлена з опоки. Має ширину 3,5 см, товщину 2,2 см, довжину 9,5 см і ширину лезової частини 2 см (рис. 5, 6). Такі вироби дуже часто зустрічаються на поселеннях КЛСК.

Фрагментовані та маловиразні знахідки кераміки ускладнюють проведення їхньої атрибуції. Найближчими аналогіями може виступати кераміка з “нотним” орнаментом із поселень Незвисько [Черниш, 1955, с. 142–144] та Більшівці [Кочкін та ін., 2003, с. 24; Януш, 2004, с. 158–159], що відноситься до середнього етапу КЛСК. Проте останні дослідження показали, що в районі Верхнього Дністра зустрічаються також поселення пізньої, так званої жезеловської фази КЛСК [Білас, Конопля, Тимець, 2008, с. 70; Конопля, 2008, с. 209, 210].

Трипільська культура представлена фрагментами керамічного посуду у кількості 81 екземпляр, які виявлялись на гл. 0–50 см та в об'єктах №1, 3 і 4. Ліпний посуд виготовлений з глини, яка містить домішку різних за розмірами часток шамоту, органіки, жорстви, а також без домішок. Під дією ґрунтів поверхня більшості фрагментів кераміки пошкоджена, марка на дотик. Колір охристий, сірий та коричневий. За призначенням посуд можна поділити на столовий із товщиною стінок 0,2–0,4 см та кухонний із товщиною стінок 0,5–1 см, а в окремих екземплярах 1,7 см.

Серед колекції виокремлено фрагменти вінець, денце, верхні частини посудин та фрагмент вушка. Фрагменти вінець представлені трьома екземплярами, два з яких лійчасто-подібної форми, діаметром 16 см. Їхні краї потоншені та округлі (рис. 6, 3, 4). Інший фрагмент вінець має діаметр 14 см і належить посудині з увігнутою шийкою (рис. 6, 2).

Виділено верхні частини двох посудин. Одна з них має сферичну форму, діаметром вінець 12 см, які сильно нахилені до середини, а їхні краї округлі (рис. 6, 1). Наступна знахідка – це частина горщика з діаметром вінець 14 см, що мають зрізаний внутрішній край. Шийка посудини пряма, ледь увігнута і плавно переходить в сильно опуклі стінки тулуба, який в діаметрі (23 см) значно більший за

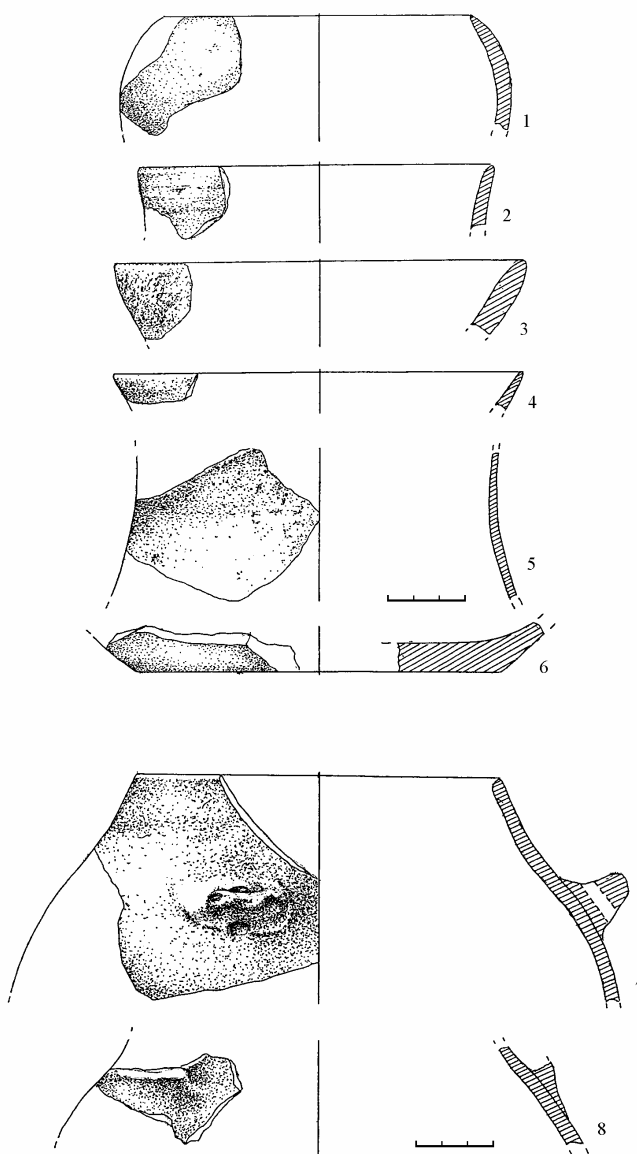


Рис. 6. Єзупіль І. 2008. Розкоп II. Траншея І. Кераміка трипільської культури

Fig. 6. Yezupil' I. 2008. Excavation II. Trench I. Materials of Trypil's'ka culture

вінця. На плечиках горщика є рижкоподібне вушко із вертикальним отвором, діаметр якого становить 0,5 см (рис. 6, 7).

Виокремлюється частина посудини із ймовірним діаметром вінець 14 см, яка має високу пряму шийку і опуклі стінки тулуба (рис. 6, 5).

Денце діаметром 14 см має рівну поверхню, округлі краї якої плавно переходять в розхилені стінки посудини (рис. 6, 6).

Зберігся фрагмент нижньої частини вушка шириною 3 см, що сформоване на плечиках опуклобокої посудини (рис. 6, 8).

Кераміку можна співставляти із матеріалами верхньодністерського типу пам'яток ТК, які поширені в цьому регіоні. Серед них можна назвати Вікторів I [Крушельницькая, Конопля, 1985, с. 300–301; Конопля, 2005, с. 71], Марківці I [Конопля, 2007, с. 581, 582], Хом'яківка I [Кочкін, 1992, с. 27] та ін. Характерною рисою цієї групи є контакти із сусідніми західними племенами, що проявляється насамперед в кераміці. В описаній нами колекції виділяється посудина з рижкоподібним вушком, що є характерним для волино-люблінської культури. Подібні посудини виявлені в Більшівцях [Ткачук, 2005, s. 150, rys 3, 6, 7].

Відповідно до аналогій, комплекс кераміки та об'єкти № 1 і 4 можна попередньо відносити до ТК етапу ВІІ–СІ.

Ранньоскіфський час представлений фрагментами кераміки (17 екземплярів), які знайдені в культурному шарі на гл. 0–50 см та в об'єктах № 2 і 3. Ліпний посуд виготовлений з глини, яка містить домішку різних за розмірами часток шамоту, піску та жорстви. Поверхня гладка, інколи лискована, колір коричневий, сірий та чорний. Товщина стінок 0,7–1,3 см.

В колекції виокремлено верхні частини мисок, горщиків, денце, диск і пряслице.

Миски мають діаметр вінець 16–28 см, їхні краї рівні, потовщені із внутрішньої сторони.

Тулуб посудин має різкий перехід до дна (рис. 7, 1–6). Виділяється миска конічної форми, діаметром вінець 20 см (рис. 7, 7). В одному екземплярі представлена верхня частина горщика діаметром вінець 18 см, які округлі і ледь розхилені назовні. Під ними сформований горизонтальний пластичний валик, який оздоблений пальцевими вдавленнями (рис. 7, 8). Денце діаметром 10 см плоске, краї якого округлі, а стінки розхилені (рис. 8, 3).

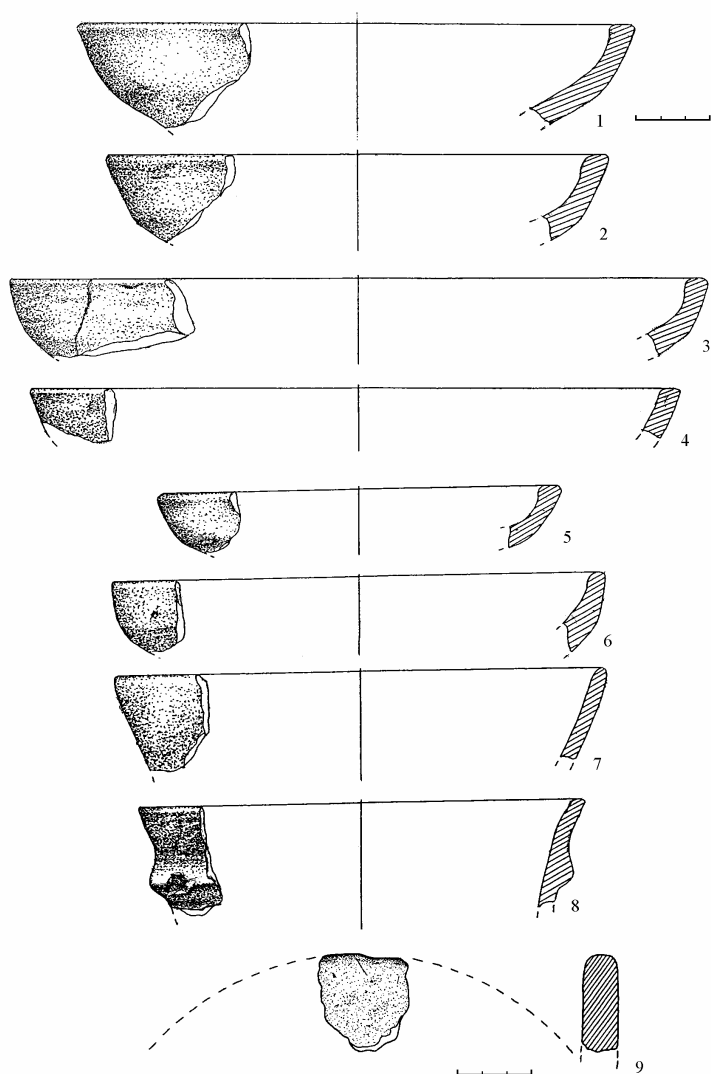


Рис. 7. Єзупіль I. 2008. Розкоп II. Траншея I. Кераміка ранньоскіфського часу
Fig. 7 Yezupil' I. 2008. Excavation II. Trench I. Ceramic of Early Scythian Period

Фрагмент диска товщиною 1,4 см має діаметр 22 см; його поверхня рівна, а краї хвилясті (рис. 7, 9).

Один фрагмент стінки посудини має на собі наліпний горизонтальний і вертикальний валик, які з'єднані між собою. Горизонтальний пружок декорований пальцевими вдавленнями (рис. 8, 2). Пряслице біконічної форми, діаметром 3,5 см, діаметром отвору 0,7 см і висотою 2,2 см (рис. 8, 1).

Така кераміка властива для племен ранньоскіфського часу. Зокрема, найближчі аналогії подібних мисок маємо із курганного могильника західно-подільської групи скіфського часу Пилипи [Вакулєнко, 2000, рис. 2, 2, 3, 3, 2], із кургану № 1 куштановицької культури Мукачево [Попович, 2006, рис. 27, 2, 4], а також із Мотронинського скіфського городища [Бессонова, Скорий, 2001, с. 67, рис. 36, 3, 5–9]. Поширеним типом посуду в цей час були банкоподібні та тюльпаноподібні горщики, прикрашені під вінцями масивними валиками, оздоблених пальцевими вдавленнями [Крушельницька, 1990, с. 155]. Отже, представлений комплекс кераміки попередньо можна віднести до ранньоскіфського часу VII ст. до н. е.

Празька культура представлена трьома фрагментами посудин та одним горщиком. Матеріали виявлені в заповненні об'єкта № 3 на гл. 50–90 см.

Ліпна кераміка виготовлена з глини, яка містить велику кількість шамоту і є крихкою. Поверхня нерівна, має сліди вертикальних ліній від загладжування, колір коричневий.

Горщик банкоподібної форми, висотою 14 см, діаметром вінця 12 см, дна – 8 см. Вінця округлі, розхилені назовні, шийка увігнута, тулуб ледь опуклий в діаметрі, ширший за вінця (13,5 см); стінки прямі, дещо звужені до основи; перехід до плоского дна увігнутий (рис. 8, 4).

За формою такі горщики є найпоширенішими у празькій культурі і, за типологією В. Барана, відносяться до другого типу. У хронологічному плані виявлений нами горщик, можна віднести до кінця V – першої половини VI ст.

Отже, отримані результати досліджень показали складну структуру заселення і багатошаровість пам'ятки Єзупіль I, починаючи від доби палеоліту і закінчуючи ранніми слов'янами.

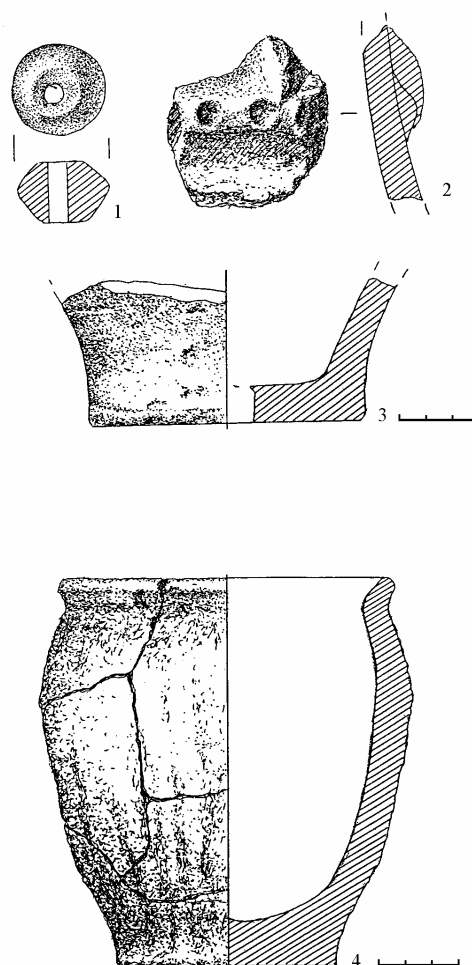


Рис. 8. Єзупіль I. 2008. Розкоп II. Траншея I. Кераміка. 1–3 – ранньоскіфський час; 4 – празька культура
Fig. 8. Yezupil' I. 2008. Excavation II. Trench I. Ceramic. 1–3 – Early Scythian Period; 4 – Praz'ka culture

ЛІТЕРАТУРА

Баран В. Д.

1972 Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ. – 242 с.

1998 Давні слов'яни // Україна крізь віки. – Київ. – Т. 3. – 335 с.

Бессонова С. С., Скорий С. А.

2001 Мотронское городище скифской эпохи. – Киев–Краков. – 156 с. – 83 табл.

Білас Н., Конопля В., Тимець І.

2008 Археологічні дослідження в урочищі “Лазки” поблизу Винник // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей. – Винники–Львів. – С. 69–78.

Вакуленко Л. В.

2000 Скіфський могильник на Прикарпатті // Археологічні студії. – Київ–Чернівці. – С. 43–49.

Конопля В. М., Кочкін І. Т.

1998 Планіграфія й житлобудування трипільських поселень Північно-східного Передкарпаття // Вісник Прикарпатського університету. Серія: історичні науки. – Івано-Франківськ. – Вип. 1. – С. 34–49.

Конопля В.

2005 Поселення трипільської культури Вікторів I // *Kultura trypolska. Wybrane problemy.* – Stalowa Wola. – S. 71–99.

2007 Поселення трипільської культури Марківці 1 // ЗНТШ. Праці Археологічної комісії. – Т. ССLIII. – С. 570–582.

2008 Поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Блищанка на Сереті // Вісник Інституту археології. – Вип. 3. – С. 196–222.

Кочкін І. Т.

1992 Деякі підсумки досліджень трипільського поселення Хом'яківка I // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – Вип. 2. – С. 26–27.

Кочкін І., Мацкевий Л., Ткачук Т., Томенчук Б.

2003 Підсумки роботи Галицької археологічної експедиції Прикарпатського університету імені Василя Стефаника у 2002–2003 рр. // *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* – Івано-Франківськ. – Вип. 9. – С. 24–31.

Крушельницька Л.

1976 Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – Київ. – 144 с.

1990 Раннескифская культура в Западном Подолье // *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и ранее железо).* – Киев. – С. 151–157.

Крушельницькая Л. И., Конопля В. М.

1985 Работы в Верхнем Поднестровье // *АО 1983 года.* – Москва. – С. 300–301.

Попович І.

2006 Закарпаття за доби раннього заліза. – Kraków–Lwów. – 121 с. – 52 рис.

Черныш Е. К.

1955 Раскопки в с. Незвисько, Станиславской области // *КСИА.* – Вып. 4. – С. 142–144.

Януш В.

2004 Верства культури лінійно-стрічкової кераміки на багатощаровому поселенні в урочищі Кути біля смт Більшівці // *Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи.* – Галич. – 4–6 листопада. – С. 158–159.

Ткачук Т.

2005 Importy kultur malickiej i lubelsko-wolyńskiej na osadach kultury trypolskiej etapu B I–VII // *APŚ.* – T. VII. – S. 150–155.

Andrij GAVINS'KYJ, Olena LENARTOVYCH

RESEARCHES OF UPPER LAYERS OF SITE YEZUPIL' I IN 2008

Results of explorations of upper cultural layers of Paleolithic site Yezupil' I, based on excavations, carried out in 2008, are published at the article. Eight objects, dated back to different eras were discovered and large collection of artifacts was found. Collected materials belong to Linear pottery culture, Trypil's'ka culture, Early Scythian Period and Praz'ka culture.